

NÁSTUPNÍ PŘEDNÁŠKA AUGUSTA GOTTLIEBA MEISSNERA

(SROVNÁNÍ S K. H. SEIBTEM, F. A. C. WERTHESEM,
J. J. HAANEM, F. F. WALLRAFEM A
E. SCHNEIDEREM)*

TOMÁŠ HLOBIL (Praha)

Dne 26. listopadu 1785 pronesl na pražské univerzitě nástupní přednášku nově jmenovaný profesor estetiky a klasické literatury August Gottlieb Meißner (1753-1807).¹ Vydal ji o rok později pod názvem *Ueber die Pflichten eines Lehrers und den Unterschied von Schrift und Vortrag*

* Studie vznikla s podporou GA ČR, projekt č. 408/07/0448. Je součástí výzkumného záměru MŠMT 0021620824 uskutečňovaného na FF UK v Praze. Za možnost studovat potřebné prameny a literaturu děkuji Mellon Foundation a Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu.

¹ Základní biografické údaje o Augustu Gottliebu Meißnerovi lze nalézt v biografických slovnících: GEORG CHRISTOPH HAMBERGER – JOHANN GEORG MEUSEL, *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*, V, Lemgo 1798 (5. Auflage, Nachdruck Hildesheim 1965), s. 147-150; *Nachträge*, X, s. 274-275; XI, s. 527; XIV, s. 536-537; XVIII, s. 664; GOTTLIEB FRIEDRICH OTTO, *Lexikon der seit dem funfzehenden Jahrhunderte verstorbenen und jeztlebenden Oberlausizischen Schriftsteller und Künstler*, II/1, Görlitz 1802, s. 559-565; *Lexikon deutscher Dichter und Prosaisten*, (Hrsg.) KARL HEINRICH JÖRDENS, III, Leipzig 1808 (Nachdruck Hildesheim 1970), s. 473-504; dodatky *Supplemente*, VI, 1811, s. 523-526; CHRISTIAN GOTTLIEB JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, 4. Ergänzungsband, Bremen 1813 (Nachdruck Hildesheim 1998), sl. 1264-1267; GOTTFRIED JOHANN DLABACZ, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*, II, Prag 1815, sl. 295; CONSTANT VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, XVII, Wien 1867, s. 301-309; *Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder*, (Hrsg.) HERIBERT STURM, II, München 1984, s. 632; *Deutsches Literatur-Lexikon*, (Hrsg.) SUSANNE RUPP – CARL

v pražském Schönfeldovu nakladatelství.² Přednáška prvního protestanta na filozofické fakultě od třicetileté války a proslulého literáta nezbudila velkou pozornost badatelů. Zaobírali se jí jen Arnošt Kraus a Rudolf Fürst na sklonku 19. století. Zaměřili se přednostně na její kritiku v podobě fiktivního dopisu jistého Hermanna vídeňským přátelům.³ Tento anonymní pamflet, který vybočil z příznivého přijetí, jemuž se přednáška těšila,⁴ je vedl k hledání autora. K obsahu samotné přednášky se oba vyjádřili jen okrajově. Ze stručných zmínek stojí za zaznamenání, že se Kraus ztotožnil s Hermannovou příkrrou charakteristikou Meißnerova vystoupení jako prázdného díla literáta, který si nebyl vědom zásadního rozdílu mezi beletristickým a vědeckým psaním, potažmo učením.⁵

LUDWIG LANG, X, Bern 1986, sl. 752-753 (autorka INGRID BIGLER); *Neue deutsche Biographie*, XVI, Berlin 1990, s. 694 (autor WALTER WEBER). Samostatné biografie: ARNOŠT KRAUS, *August Gottlieb Meissner*, in: Athenaeum 5, 1888, č. 5, s. 125-135, č. 6, s. 153-163; RUDOLF FÜRST, *August Gottlieb Meißner. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Schriften*, Stuttgart 1894 (dosud nepřekonaná biografie); STEFAN HOCK, *Zur Biographie August Gottlieb Meißners*, in: Euphorion 6, 1899, s. 544-547; HANS-FRIEDRICH FOLTIN, *Nachwort*, in: AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Kriminalgeschichten*, Hildesheim 1977, s. 533-566; FOTIS JANNIDIS, *August Gottlieb Meißner (1753-1807)*, in: *Aufklärung* 8, č. 1, 1995, s. 121-123. ALEXANDER KOŠENINA, *Nachwort*, in: AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Ausgewählte Kriminalgeschichten*, St. Ingbert 2003, s. 91-112.

² AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Ueber die Pflichten eines Lehrers und den Unterschied von Schrift und Vortrag. Rede gehalten beim Antritt seiner Professur. Den 26. November 1785*, Prag, Schönfeld 1786. Citováno dle tohoto vydání. Další vydání v časopisu JOHANNA WILHELMA VON ARCHENHOLZE *Litteratur und Völkerkunde* (1786, Band 8, Nr. 3, s. 753-774). Dále AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Vermischte Schriften*, in: *týž, Sämtliche Werke*, XXXVI, Wien 1814, s. 1-22.

³ *Ueber des Herrn Meißners Rede beim Antritte seiner Professur in Prag an einen Freund zu Wien. Von Hermann*, Wien [?] 1786, 49 stran.

⁴ O příznivém ohlasu svědčí kromě úvodu (*Ueber die Pflichten*, s. 3-4), který Meißner předeslal tištěné verzi přednášky (uvedl v něm, že ji vyslechlo více než dva tisíce posluchačů a že mnozí poslze žádali její opis), i zpráva českého gubernia do Vídně z 28. listopadu 1785 (Národní archiv, České gubernium publicum, 1784-1785, karton 995, sign. G.VI.1-17.) a dobové recenze (*Allgemeine Literatur-Zeitung*, 24. Januar 1786, Nr. 20, sl. 157-160).

⁵ ARNOŠT KRAUS, *August Gottlieb Meissner*, s. 131-132; RUDOLF FÜRST, *August Gottlieb Meißner*, s. 45-49. O přednášce se zmíní i Helena Lorenzová, veškeré údaje ale převzala ze dvou předchozích prací. Srov. HELENA LORENZOVÁ, *Osvěcenská estetika na pražské univerzitě (Seibt a Meissner)*, in: *Estetika* 34, 1997, č. 3, s. 27-40, zde s. 33.

Pro pochopení přednášky je užitečnější než dosavadní přezírání či lakonické odsudky její porovnání s nástupními přednáškami kolegů, profesorů estetiky, resp. krásných věd na univerzitách habsburské monarchie a katolických univerzitách v Porýní (Rheinland). (Na protestantských univerzitách profesury estetiky nevznikly.)⁶ Podmínky pro takové srovnání jsou neobyčejně příznivé, neboť se dochovaly nástupní přednášky Meißnerova předchůdce na pražské stolici Karla Heinricha Seibta stejně jako jeho vrstevníků – peštského profesora Friedricha Augusta Clementa Werthese, trevírského Johanna Jakoba Haana, kolínského Ferdinanda Franze Wallrafa a bonnského Eulogia Schneidera. Cílem vzájemného srovnání je postihnout dobový úzus, jakým způsobem profesori krásných věd a estetiky nástupní přednášky psali, a zjistit, zda vůbec, případně jak se Meißnerova přednáška od tohoto úzu odchylovala. Stanovený cíl je o to naléhavější, že neexistuje odborná literatura o nástupních univerzitních přednáškách raného novověku jako svébytném rétorickém žánru ani speciální studie o přednáškách profesorů estetiky a krásných věd.⁷

*

Meißner v úvodu přednášky (s. 5-9) popsal osobní rozpoložení spjaté s rozhodnutím opustit saskou metropoli Drážďany, kde dosud působil. Těžce se loučil s tamějšími přáteli a spisovatelskou profesí. Zejména poslední krok, jak naznačil, byl složitý, neboť práce spisovatele se zásadně liší od práce učitele. Spisovatel dlí „in der Einsamkeit seines Studierzimmers“, naproti tomu učitel působí mezi mnoha lidmi. Meißner tuto změnu neváhal označit za „Geburtstag eines neuen Lebens“. Vždyť na žádné univerzitě neučil, byl nanejvýš učitelem „durch Schrift und Druck“. Tento životní zvrat ho také přivedl k tématu přednášky. Hodlal v ní zkoumat, jaké byly jeho dřívější, spisovatelské povinnosti, a porovnat je s nadcházejícími, učitelskými.

⁶ O neexistenci profesur krásných věd (estetiky) na protestantských univerzitách, která nedovoluje rozšířit prováděné komparace na tento region, srov. KLAUS WEIMAR, *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, München 1989, s. 89.

⁷ Přes veškeré úsilí se mi nepodařilo objevit žádnou sekundární literaturu, která by se zabývala nástupními přednáškami jako osobitým řečnickým žánrem. Srov. nejprezentativnější *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* vydávaný GERTEM UEDINGEM, který neosahuje heslo *Antrittsrede*.

Předestřené téma rozvinul ve dvou okruzích navazujících na posloupnost kroků řečnických vystoupení: v prvním, kopírujícím *inventio*, se zaobíral myšlenkami (s. 9-14), ve druhém, kopírujícím *elocutio*, jejich jazykovým vyjádřením (s. 14-40). Za základ patřičných myšlenek označil v případě spisovatele i učitele široce pojímané „Selbstverstehen“, tj. schopnost rozumět jak sobě samému, tak předmětu, který učím. Tuto schopnost považoval za první ze dvou hlavních povinností učitele. Její dosažení neshledal jednoduché, neboť ani učenci mnohdy přesně nevědí, co objevili a hlásali. Nedostatečné pochopení vykládaného předmětu se projevuje v jazyku: buď je jeho tón suchý, bez duše, nebo nabývá podoby temných prorocství. Oba způsoby ztěžují výuku. Neznáme-li patřičně obor, který učíme, porušujeme toto zdánlivě samozřejmé pravidlo. Samo proniknutí k pravdě ale nestačí, aby se člověk stal dobrým učitelem. Druhou hlavní povinností je umět nabyté znalosti šířit. V tomto bodě se cesty spisovatele a učitele částečně rozcházejí, částečně kříží. Čtení knihy a poslech učitele se při letném přemýšlení jeví jako stejné činnosti spojené jedním účelem: osvojit si nové poznatky. Hlubší zkoumání ale ukazuje, že se v mnoha ohledech liší. Učitel a spisovatel oslovují rozdílné smysly; slyšené slovo proniká hlouběji, čtené působí jistěji; slyšené je s to oslovit najednou více lidí, psané dovoluje dosáhnout větší trvalosti.⁸

Učitelovy jazykové projevy, pokud mají dostát požadavkům dobrého stylu, musí být podle Meißnera správné, zřetelné a živé. Správnost podání („Richtigkeit im Vortrag“) pojal jako protějšek předešlé správnosti idejí („Richtigkeit der Ideen“). Je závazná pro spisovatele i učitele, liší se jen ve stupni. Psané slovo (např. při sestavování period) vyžaduje vyšší míru korektnosti, které není v ústním projevu třeba. Zřetelnost („Deutlichkeit“) ústních vystoupení chápal jako soudržné uspořádání výkladu nedovolující dvojsmysly. Student se při poslechu nemůže vrátit k nejasným místům jako při četbě, proto je největším nešvarem učitelovy řeči temnost („Dunkelheit“), největší výsadou zřetelnost. Učitelské projevy se mají vystříhat jak omračujících krás („blendende Schönheiten“), tak přehnané stručnosti, rysů, kterých si u spisovatelů

⁸ Meißnerův zájem o různé techniky a způsoby čtení a mluvení byl trvalý. Srov. dva soubory fragmentů *Über Lesen und Belesenheit: Einige abgebrochene Reflexionen* (původně časopis Apollo 1793) a *Über Schweigen und Reden* (původně Deutsches Museum 1782). Obojí in: AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Vermischte Schriften*, s. 162-177.

ceníme. Učitel nesmí zřetelnost ani přehánět, jak se často děje při opakování látky. Pražský profesor považoval za nevhodnější postup střední cestu.

Učitelův projev může být správný, dodržuje-li jazykové zákony, a zřetelný, pochopí-li ho posluchači, přesto nemusí splňovat účel výuky, postrádá-li živost. Živost („Lebhaftigkeit“) působí přednostně nikoli na rozum („Verstand“), nýbrž obrazotvornost („Einbildungskraft“) a city („Gemüthsbewegungen“). Právě pomocí živého výkladu je učitel s to docílit, že se abstraktní pojmy stávají smyslovějšími („sinlicher“ – *sic*), pochopitelnějšími („faslicher“ – *sic*) a trvalejšími. Aby učitel tohoto cíle dosáhl, musí pečlivě vážit výběr a uspořádání výrazů: nesmí volit slova, která jsou libovolnými znaky věcí („bloße Zeichen der Willkühr“ – *sic*), nýbrž taková, která mají „mit den Gegenständen, die sie darstellen, mit den Empfindungen, die sie erregen sollen, eine gewisse Aehnlichkeit“.⁹ Tento požadavek neznámá výzvu k bezbřehému používání obrazných výrazů („figürlicher Ausdruck“) či zrušení omezení, podle něhož se má učitel vyvarovat ozdob. Učitel se má ke kontrastu, příkladu, přirovnání a dalším oživujícím prostředkům uchýlovat jen jako k nástrojům posilujícím dojem / vjem („ein Beförderungsmittel des Eindrucks“).

Navzdory požadovaným omezením Meißner neváhal vyjádřit pochybnost, zda způsob výuky využívající obrazných výrazů nepovede k nabubřelosti, dvojznačnosti, zda se nezpronevěří hlavní přednosti pravdy tkvící v ušlechtilé prostotě („edle Einfalt“). Je přece známo, že matematika, metafyzika a další obory vyžadují výlučně strohé podání bez květnatých ozdob. Tato námitka se ale dle jeho soudu vztahuje výlučně na nadužívání, nikoli jím vylíčený postup. Sám sdílel přesvědčení, že „[d]er schönggeistliche Ton, der empfindelnde Stil, der blumische Vortrag gehören freilich nicht für die Doktrinen ernster Art“.¹⁰ Toto stanovisko však neznámá, že přírodovědu, botaniku, ontologii či dějepis není třeba přednášet s jistou vřelostí („Wärme“) a živostí stupňující jejich užitečnost. Pro přednášky konané v předem stanovený, posluchači nevybraný čas je využívání takových prostředků tím potřebnější, že lidská přirozenost není s to dlouho pozorně sledovat jedno téma. Učitelé si proto musí osvojit prostředky, jak upoutat duše žáků. Samotná moudrost („Weisheit“) bez řečnické dovednosti („Wohlrედenheit“), jak Meißner doložil díly Platóna a Thomase Abbta, k ohlasu nestačí. Učitelé si musí

⁹ AUGUST GOTTLIEB MEISSNER, *Ueber die Pflichten*, s. 28-29.

¹⁰ Tamtéž, s. 30-31.

být zároveň trvale vědomi, že ozdoby („Schmuck“) nesmí využívat ve stejné míře jako básníci a řečníci, neboť účel jejich řečí se liší. Učitel těchto prostředků využívá jen jako koření, úsporně a na patřičném místě, nikdy ve větším množství. Právě dovednost patřičně zaobcházet s oživujícími výrazy označil Meißner za „mistrovskou zkoušku“ učitelova kritického génia. Této dovednosti, která vrcholí bratrským propojením dějin, filozofie, studia živé a neživé přírody v jeden celek, se nelze naučit jen prostřednictvím umění („Kunst“), nezbytná je i pomoc citu („Gefühl“) a vnitřního zápalu („innerer Eifer“). Cit určuje, co je vřelé a co již nabubřelé, co poučující tón a co básnický oheň.

Meißner ke konci hlavního výkladu připomněl, že někteří teoretici od dobrého stylu vyžadují i čtvrtou vlastnost – krásu („Schönheit“). Odhlédl od ní záměrně, neboť ji nepovažoval za svébytný rys. Jazyková správnost řeči působí na rozum („Verstand“), zřetelnost na obrazotvornost, živost na afekty. Pro krásu osobitou mohutnost nenašel. Charakterizoval ji jako entitu vyvěrající ze souladu tří předchozích vlastností, jednoty v rozmanitosti. Dále ospravedlnil, že se pro omezený čas nevěnoval jiným závažným rysům učitelské činnosti, jmenovitě prohrěškům vůči přednášené látce či pravidlům jejího opakování. Přesto vyslovil naději, že přednesený výklad stačí, aby obecenstvo přesvědčil, že se profesorských povinností neujímá bezstarostně, z egoistických pohnutek.

V závěru přednášky (s. 40-48) Meißner oslovil shromážděné pedagogy jako ztělesnění popsaného ideálu. Vzdal hold Josefu II. za jmenování profesorem a Gottfriedu van Swietenovi, prezidentovi studijní dvorské komise, hlavnímu duchu josefínských univerzitních a kulturních reforem. Požádal shromážděnou akademickou obec o pomoc ve snaze dosáhnout vytčeného cíle. Odchod do Prahy nazval voláním prozřetelnosti a poděkoval přítomným za vstřícnost, se kterou se setkal. Před posluchači vyzdvihl složitost učitelství, zejména zodpovědnost za cizí, rozuměj jejich osudy. Zároveň mírnil přehnaná očekávání, která provázela jeho příchod. Nemůže slíbit víc, než že nabídne veškeré duchovní mohutnosti a otevře nejzazší záhyby svého srdce s nadějí, že studenti na něho budou vzpomínat s láskou i po skončení pedagogické činnosti.¹¹

¹¹ Toto přání se Meißnerovi splnilo, potvrzují to četné slavnosti, které u příležitosti jeho odchodu do Fuldy pořádali studenti. Jejich součástí byla i příležitostná poezie. Srov. *Denkmal inniger Verehrung dem Herrn Professor A.G. Meißner gewidmet von A. I. L. Hörer der Philosophie im zweiten Jahrgange. Bei seinem Abgange von der Universität. Im Dezember 1804*, Prag, Gerzabek, rok vyd. neuveden; [VÁCLAV

Meißnerův předchůdce Karl Heinrich Seibt (1730-1806),¹² který po absolutoriu pražských práv studoval krásné vědy na lipské univerzitě u Christiana Fürchtegotta Gellerta a Johanna Christopha Gottscheda, byl jmenován profesorem krásných věd a morálky v roce 1763 jako jeden z prvních laiků na jezuitu ovládané pražské filozofické fakultě v rámci tereziánských reforem. V úvodu nástupní přednášky *Von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf die Ausbildung des Verstandes; und folglich von der Nothwendigkeit, sie mit den höhern und andern Wissenschaften zu verbinden* (Prag, Clauser 1764) vzdal hold Marii Terezii a pražské akademické obci. Poté nastínil její obsah. Hodlal studenty seznámit s krásnými vědami včetně výhod plynoucích z jejich pilného studia (s. 3-4).

MICHAEL PEŠINA], *Lied, von A.G. Meißner's Freunden gesungen, am 8ten Jänner 1805* (Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Pešina, Václav Michael); K[ARL] A[GNEL] SCHNEIDER, *Abschieds-Kantate dem Herrn Professor August Gottlieb Meißner, als er die Prager Universität verließ, von seinen Freunden und Verehrern gegeben, am 4ten Jänner, 1805*, Prag, Haase, rok vyd. neuveden. Další oslavné básně viz tzv. Portheimův katalog ve Wienbibliothek im Rathaus, heslo *Meißner, August Gottlieb*.

¹² Základní biografické údaje o Seibtovi lze nalézt v biografických slovnících: [IGNAZ DE LUCA], *Das gelehrte Oesterreich, I/2*, Wien 1778, s. 137-139; [JOHANN RAUTENSTRAUCH], *Oesterreichische Biedermannskronik, I*, Freiheitsburg 1784, s. 182-183; GEORG CHRISTOPH HAMBERGER – JOHANN GEORG MEUSEL, *Das gelehrte Teutschland, VII*, s. 437-438, *Nachträge, X*, s. 659; XV, s. 443-444; XVI, s. 378; XX, s. 413-414; GOTTLIEB FRIEDRICH OTTO, *Lexikon, III*, 1803, s. 270-272; FRIEDRICH CARL GOTTLÖB HIRSCHING – JOHANN HEINRICH MARTIN ERNESTI, *Historisch-litterarisches Handbuch berühmter und denkwürdiger Personen, welche in dem achtzehnten Jahrhundert gelebt haben, XII*, Leipzig 1809, s. 133-136; *Oesterreichische National-Encyclopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaften Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes, V*, Wien 1836, s. 4-5; CONSTANT VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon, XXXII*, 1876, s. 326-329; IVANA ČORNEJOVÁ – ANNA FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity, filozofická a teologická fakulta 1654-1773*, Praha 1986 s. 411-413; *Deutsches Literatur-Lexikon*, (Hrsg.) HUBERT HERKOMMER – CARL LUDWIG LANG, XVII, Bern 1997, sl. 339-340 (autorka hesla INGRID BIGLER neprávne udává, že se Seibt podílel na vydávání časopisu *Prager gelehrte Nachrichten*; tento údaj je přebírán dalšími současnými německými autory, srov. např. údaje o Seibtovi ve Wielandově souhrnné korespondenci). Samostatné Seibtovy biografie ANONYM, *Karl Heinrich Seibt*, Beilage zur Bohemia 1875, Nr. 326-9, 332. Podle EDUARDA WINTERA (*Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*, Berlin 1962, s. 71) se jedná o Seibtovu autobiografii; podle ARNOŠTA KRAUSE (*Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 28, pozn. 2) byl autorem plukovník Kopetz (Heinrich Ritter von Kopetz?). R[ICHARD?]

Hlavní téma (s. 4-23) zahájil výčtem zásluh („Verdienste“) krásných věd (s. 5-7). Představil je jako obory navýsost ušlechtilého původu, stvořené z duše a rozumu („Verstand“) k lidskému blahu („Glückseligkeit“). Jsou to první vědy, kterými se rozum zaobírá, vzbuzují libost v lidských duších a vedou národy k blahobytu. Mají nejrozsáhlejší předmět ze všech věd, neznají jiné hranice než stanovené stvořitelem, ostatní vědy je trvale potřebují. Krásné vědy slouží člověku v každém věku a každé životní situaci. Z obsáhlého, byť stále, jak Seibt zdůraznil, zdaleka ne úplného výčtu jejich zásluh (bližší poučení měli posluchači dohledat v dílech Charlese Rollina, Charlese Batteuxe, Christiana Fürchtegotta Gellerta a Johanna Adolfa Schlegela), se hodlal zaměřit na jediný přínos: vliv krásných věd na utváření rozumu („Verstand“) a z toho plynoucí nezbytnost spojit krásné vědy s vyššími a jinými vědami.

Tezi o vzájemné propojenosti věd Seibt nejprve podpořil Ciceronovými názory. Za nejdůležitější však považoval argumenty vycházející z přirozené povahy („Natur“) a podstaty („Wesenheit“) věd. K jejich přiblížení zvolil analogii se státem. Obdobně jako se občané sdružují do větších společenských celků, aby si vzájemně pomohli, neobejdou se bez vzájemné pomoci ani vědy. To zvláště platí pro tzv. vyšší univerzitní vědy: teologii, práva a medicínu. Snaha vědy vzájemně izolovat ústí v břídlivost a poloučenost (s. 8-10). Po obecném exposé Seibt ve dvou krocích odůvodnil potřebnost propojování věd především s krásnými vědami. Jejich předmětem je dobro a krásno. Tento předmět je zásadně odlišuje od ostatních věd zkoumajících pravdu, zároveň způsobuje, že se jejich vliv vztahuje na všechny vědy bez výjimky. Všechny vědy, hlásá Seibt, jsou na krásných vědách závislé „und lassen sich von denselben in der Kunst zu gefallen, zu rühren und einzunehmen, unterrichten, indem sie von ihnen Anmuth, Reiz und Vollkommenheit entlehnen, ohne welche man in keiner Wissenschaft, weder gut unterrichten, noch leicht nützen wird“. Závislost věd na krásných vědách co do schopnosti zaujmout nechápal Seibt jako pouhý trik („Kunstgriff“). Byl přesvědčen, že požadavek jejich prvořadosti věrně odráží povahu lidské duše, „die nie eine Wahrheit begieriger annimmt, als wenn sie ihr gefällt, und das Gepräge des Schönen und Guten an sich hat“ (s. 11).

WOLF, Karel *Jindřich Seibt (1735-1806)*, in: Pokroková revue 6, 1909-1910, s. 676-687; EUGEN LEMBERG, *Karl Heinrich Seibt*, in: *Sudetendeutsche Lebensbilder*, (Hrsg.) ERICH GIERACH, Reichenberg 1934, s. 243-255; FERDINAND SEIBT, *Karl Heinrich Seibt (1735-1806)*, in: *Germanistica Pragensia* 16, Praha 2002, s. 83-96.

Po vymezení předmětu Seibt podrobně rozebral blahodárný přínos krásných věd pro rozum („Verstand“), obrazotvornost („Einbildungskraft“) a paměť („Gedächtnis“). Zaobírání se krásnými vědami, založenými na batteuxovském principu napodobování krásné přírody, podle jeho soudu tříbí „Scharfsinnigkeit“, rozumovou schopnost rozlišovat jednotlivé vlastnosti předmětů, které by letmému poznání unikly. Tuto schopnost shledal nanejvýš potřebnou ve všech vědách (s. 13-15). Krásné vědy rovněž oživují obrazotvornost, což dovoluje věci nejen znát, ale i vnímat („empfinden“). I tato schopnost je pro vědy nepostradatelná (s. 18). Krásné vědy také významně obohacují paměť (s. 19). K třem přínosům krásných věd Seibt následně přidal čtvrtý, vrcholný: rozvíjení dovednosti, jak druhým lidem sdělovat myšlenky a pocity „auf eine angenehme, deutliche und bestimmte Art“ (s. 19-23). Tuto dovednost shledal užitečnou nejen pro vyšší a jiné vědy, ale i jakoukoli životní situaci. V závěru přednášky (s. 24-25) se zaobíral námitkou poukazující na skutečnost, že existuje mnoho uznávaných učenců, kteří krásné vědy nestudovali, přesto své obory významně pozdvihli, čehož podle nastíněného stanoviska neměli dosáhnout. Seibt oponoval, že lidé se krásným vědám učí nejen na univerzitě, ale osvojují si je například i soukromě, četbou. Nejvhodnějším způsobem přesto zůstává, jak naznačil, univerzitní kolegium.¹³

Ve Württembergu narozený protestant, básník a překladatel z italštiny Friedrich August Clemens Werthes (1748-1817)¹⁴ byl jmenován profesorem estetiky a klasické literatury na pešské univerzitě v rámci josefínských reforem obdobně jako Meißner v Praze. Nástupní přednášku vydal tiskem ještě v roce jmenování 1784 pod názvem nic nevypovídajícím o obsahu *Rede bey dem Antritt des öffentlichen Lehramts der schönen Wissenschaften auf der Universität von Pest* (Pest und Ofen, Weingand und Köpf, bez paginace).¹⁵ Přednáška neobsahuje žádný

¹³ Seibt k přednášce ještě připojil samostatný „Beschuß“, ve kterém vysvětlil užitečnost předmětu nazývaného „Gelehrte Historie“, tj. přehledu odborné literatury jednotlivých vědních oborů. Tento předmět měl zřejmě původně rovněž vyučovat, proto mu věnoval pozornost. Nakonec se tak nestalo. Proto lze od této části přednášky odhlédnout. Připojil k ní i nastín budoucích přednášek, o něm viz níže.

¹⁴ O Werthesovi kromě *Allgemeine deutsche Biographie* (XLII, Neudruck Berlin 1971, s. 132-133) srov. CONSTANT VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, LIV, 1886, s. 132-134.

¹⁵ Werthesovou nástupní přednáškou se podle mých znalostí dosud nikdo nezabíral. Pozornost se přednostně upírala na jeho italské překlady. Srov. RITA UNFER LU-

úvod, ve kterém by Werthes vzdal hold panovníkovi či akademické obci.¹⁶ Pouze ve vedlejší větě úvodního souvětí lakonicky poznamenal, že mu císař na zdejší škole svěřil úřad veřejného učitele krásných věd. Toto souvětí však již rozvíjí hlavní téma celé přednášky. Jejím východiskem se stalo zjištění, že na krásné vědy panují rozmanité názory: od chvály přes lhostejnost až po opovržení. Werthes z jejich vzájemné nelslučitelnosti vyvodil, že se nemohou týkat téhož předmětu. Krásné vědy, tvrdí, nejsou zdaleka tak známé jako jiné vědy (např. teologie), pro mnohé zůstávají jen „jménem bez významu“. To platí i pro peštské studenty. Proto se rozhodl objasnit, co je to za vědu („Wissenschaft“) či umění („Kunst“).

Krásné vědy nelze podle Werthese ztotožňovat s četbou módních románů, satir, básniček a časopisů, kterými se mládež baví, místo aby se zaobírala důkladnými vědami. Označovat čtivo, které z mládeže nevychovává užitečné členy společnosti, nýbrž nepoužitelné zhýralce, za krásné vědy považoval za podvod a výsměch. Po mládeži obrátil pozornost ke klíčovým autoritám: antickým, Aristotelovi a Horatiovi, a soudobým, Jeanu-Baptistu Dubosovi a Charlesi Batteuxovi. Ani jejich úvahy ho neuspokojily. Neboť všichni pojednali přednostně o básnictví (rozuměj nikoli o všech krásných vědách), navíc jako o činnosti, jež má člověka především bavit, odpoutat od všedních životních starostí. Takové pojetí Werthes zavrhl. Trsem řečnických otázek dospěl k závěru, že člověk je bytost zrozená nikoli k otrockému, nýbrž svobodnému, vřelému plnění (společenských) povinností, ba nepolevující ctižádosti vyniknout nad ostatní užitečným a krásným jednáním. Tuto ctižádost nazval entuziasmem, „der allein grosse Menschen bildet, und ohne den auch der, den das Glück unter die sogenannten Grossen gestellt hat, im Grund doch nur ein kleiner Mensch ist“.¹⁷

KOSCHIK, *Rezeption italienischer Literatur im Deutschland der Spätaufklärung: Friedrich August Clemes Werthes (1748-1817)*, in: *Gelehrsamkeit in Deutschland und Italien im 18. Jahrhundert*, (Hrsg.) GIORGIO CUSATELLI, Tübingen 1999, s. 111-125; GABRIELE KROES, *Zur Geschichte der deutschen Übersetzungen von Ariostos „Orlando Furioso“*, in: *Italienische Literatur in deutscher Sprache: Bilanz und Perspektiven*, (Hrsg.) REINHARD KLESZCZEWSKI – BERNHARD KÖNIG, Tübingen 1990, s. 11-26.

¹⁶ Zda Werthes zahájil přednášku bez jakéhokoli úvodu i při ústním vystoupení, nevíme.

¹⁷ Werthesův zájem o entuziasmus, jak dokládá překlad díla Saveria Bettinelliho, byl dlouhodobý. Srov. jeho překlad knihy nazvané *Bettinelli über den Enthusiasmus der schönen Künste* (Bern, Typographische Gesellschaft 1778). Druhé vyd. *Bettinelli vom Werth des Enthusiasmus: Geschichte seiner Wirkungen in der Philosophie*, in

Z definice entuziasmu Werthes vyšel při formulování vlastního – rozuměj pravého – pojetí krásných věd. Entuziasmus, který člověka vede ke krásnému jednání, rovněž plodí krásné ideje, výrazy a formy. Je to „lebhaft[e] Gefühl des Schönen, des Wahren und Guten“. Právě tento cit má výuka krásných věd probouzet a živit. Krásné vědy jsou „Wissenschaften des Schönen, Theorie des Schönen“. „Das Schöne aber ist nichts anders,“ pokračuje, „als was sich unserm aus Vernunft und Sinnlichkeit zusammengesetzten Wesen in einer einnehmenden Gestalt darstellt.“ Pouze krásno je schopno zaujmout celého člověka, nejen buď jeho rozum, nebo cit („Gefühl“). Staří Římané proto vhodně nazývali krásné vědy *litterae humaniores* či *humanitatis*. Uvědomovali si, že nejlépe postihují lidskou přirozenost, vzdalují člověka barbarství a činí ho důstojnějším.

Werthes nacházel nejčistší krásno v řeckém a římském odkazu, nejen v básnictví, ale ještě více filozofii, dějepisu a řečnictví. Jako první účel přednášek proto vytyčil: seznámit studenty s nejlepšími antickými vzory, aby setkáváním s dokonalostí oživili svůj cit pro pravdu a dobro („das Gefühl des Wahren und Guten“). Druhý účel přednášek spatřoval v objasnění skrytých mechanismů, které antika vytvořila, aby harmonicky působila na rozum („Vernunft“) a smyslovost („Sinnlichkeit“), resp. rozum („Verstand“) a vůli („Wille“). Antice nestačilo se s krásou jen setkávat, ale vynalezla i jazyk otevírající lidské smysly, aby pravda a ctnost mohly triumfálně proniknout do srdce a rozumu („Verstand“). Werthes tuto vědu o nitru krásných věd („das Innere der schönen Wissenschaften“) nazval estetikou. Cílem estetiky je rozvíjet v člověku „das Vermögen, das Schöne, das Wahre und Gute zu empfinden und mitzuthellen, welches der Geschmack genennt [*sic*] wird“. Krásné vědy znázorňují pravdu a dobro zajímavým způsobem, odpovídají lidské přirozenosti, pěstují cit pro krásno, výtečnost a ušlechtilost, učí, jak tento cit probudit a rozvíjet v jiných. Takové krásné vědy, končí Werthes hlavní téma přednášky, si zaslouží být částí filozofie. Jejich studium je třeba chápat jako „eine ernsthafte Nationalangelegenheit“. V závěru přednášky se obrátil ke studentům s nadějí, že ti, kterým je vlastní ušlechtilý entuziasmus („edler Enthusiasmus“), což jsou všichni či alespoň valná většina, hoří po tom, aby se seznámili s jinými ušlechtilými lidmi, napodobili „kolosy antiky“ a následně učinili moudřejšími a lepššími i jiné. Naplnění tohoto cíle bude jeho nejkrásnější odměnou.

den Wissenschaften und in der Regierungskunst, hg. von Prof Werthes, neue Ausgabe, Leipzig, Fleischer 1794.

Vládní advokát Johann Jacob Haan¹⁸ byl jmenován profesorem praktické filozofie a krásných věd na univerzitě v Trevíru jako první laik v rámci kurfiřtských reforem, jejichž duchovním otcem byl prezident zdejší školní komise Friedrich von Dalberg.¹⁹ Nástupní přednášku, pronesenou 23. června 1785, nazval *Akademische Rede über die in seinen Vorlesungen durchgeführten Neuerungen und über das Verhältnis von Philosophie, Glauben und Moral*.²⁰ V jejím úvodu (s. 99-100) ospravedlnil rozhodnutí vykonávat veškerou výuku (přednášky i zkoušky) v německém, nikoli latinském jazyce. Poté nastínil tři úkoly, které mu uložila vrchnost. Trevířský kurfiřt po něm žádal, aby propojil náboženství, filozofii a krásné vědy s cílem zabránit soudobé „Afterphilosophie“, „nové odporné sektě“, která pod rouškou pověry oslabuje, důmyslně zneužívajíc název moudrosloví („Weltweisheit“), „die heilsamsten Mittel zur Rechtschaffenheit und Tugend“, tj. katolickou víru. Další státní představitelé žádali, aby kultivoval vkus studentů směrem k mravnosti a vedl je k osvojení dobrého stylu v juristických a jiných pracích.

Haan hodlal v přednášce rozebrat příčiny, proč je snazší dosáhnout naplnění těchto úkolů novou metodou. Vlastní téma rozdělil do tří částí podle tří předmětů, které měl vyučovat. V úvodní, nejrozsáhlejší se vyslovil k (praktické) filozofii (s. 100-103). Vášnivě a nesmířitelně napadl všechny filozofické teorie zpochybňující božský původ světa a označující zjevení za zbytečnost. Za největší nebezpečí označil nevíru („Unglauben“) osvícenských materialistů, malující smyslovou libost („das sinnliche Vergnügen“) ostrými barvami a zatemňující, ba potlačující

¹⁸ Haanova data narození a úmrtí se mi nepodařilo zjistit. Zenz z jeho života upozornil jen na příklon k republikanismu po vypuknutí Francouzské revoluce. Srov. EMIL ZENZ, *Trier im 18. Jahrhundert. 1700-1794*, Trier 1981, s. 71-72.

¹⁹ O trevířské univerzitě v osmnáctém století srov. ROBERT HAASS, *Die geistige Haltung der katholischen Universitäten Deutschlands im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung*, Freiburg 1952, s. 38-44; EMIL ZENZ, *Trier*, s. 68-73. Další Zenzovu knihu *Die Trierer Universität 1473-1798: Ein Beitrag zur abendländischen Universitätsgeschichte* (Trier 1949) jsem neměl k dispozici.

²⁰ Přetištěno in: *Quellen zur Geschichte des Rheinlandes im Zeitalter der Französischen Revolution 1780-1801*, (Hrsg.) JOSEPH HANSEN, I: 1780-1791, Bonn 1931, s. 99-106. O Haanovi včetně nástupní přednášky pojednal dosud jen stručně ROBERT HAASS, *Die geistige Haltung*, s. 43. Představil Haana jako kantiána (tento rys nelze v nástupní přednášce vysledovat), který brojil jak proti jezuitskému mravnímu probabilismu, tak materialistickému ateismu, zastával se zjevení a důležitosti náboženství pro mravnost, čímž byl ve sporu s většinou nekatolických osvícenců, kteří obě věci důsledně oddělovali. Dále srov. EMIL ZENZ, *Trier*, s. 71-72.

pravdu a náboženství. Libosti, které stvořitel vložil do přírody pro uspokojování našich potřeb, shledal čtenější a rozmanitější než jen smyslové. Sklon k blaženosti („Glückseligkeit“) darovaný člověku ohrožuje kromě nevíry i pověra („Aberglaube“), zejména její (jezuitská) podoba – etický probabilismus, podkopávající základy spravedlnosti a ctnosti.²¹ V praktické filozofii si proto kladl za cíl naplnit srdce studentů odporem ke všemu, co by je mohlo vzdálit jejich určení žádostivě následovat boží zákony. Víru označil za základ ctnosti potřebný pro bohoslovce, juristy, ba každého člověka, který má být dobrým občanem státu. Druhý předmět – morálku – těsně spojil s prvním. Mravy („Sitten“), prohlásil s nezpochybnitelnou jistotou, „sind die Folgen der Religion“. Náboženství stanovuje zákony, vštípit lásku k náboženství do srdce mládeže tudíž znamená udělat pro její mravnost nejvíc, co lze. V této souvislosti osobitě vyzdvihl přínos výuky v mateřtině. Mateřština činí výklad pochopitelnější, je nejvhodnější přípravou na budoucí výuku založenou na přísné demonstraci (s. 103-104).

Ve výkladu o krásných vědách (třetím předmětu) vyšel Haan z předsudku, podle něhož je zbytečné studovat filozofii a morálku v širších souvislostech, tj. se znalostí antiky a dalších světských disciplín („das eigentliche Studium der ganzen Welt“). Tento názor považoval za omezující. Neboť neznalost uvedených oborů nedovoluje teologům věcně a účinně polemizovat s materialisty, místo patřičných argumentů pak představují boha jako tyrana. Obdobně juristé, neznající nic než zákony, nejsou s to nahlédnout zkoumané případy z pravdivého hlediska. Navíc o nich pojednávají ubohým, temným a suchým jazykem. Tyto nedostatky pramení z toho, „daß beide auf die Ausbildung ihrer Vernunft und Ihres Geschmacks nicht gedacht [haben]“. Tomuto nešvaru měla odpomoci jeho výuka (s. 104-106).

Hlavní téma přednášky Haan uzavřel výčtem přínosů krásných věd a praktické filozofie pro teologii, práva a mravy. Aby posílil pádnost svých argumentů, pojal je jako stanoviska sdílená celou shromážděnou akademickou obcí. „Sie alle sind überzeugt,“ popisoval účel obou disciplín pro náboženství, „daß praktische Philosophie und Schöne Wissenschaften die Seelenfähigkeiten des Menschen ausbilden, verbessern, zu ihrer wahren Bestimmung leiten, Sie wissen, daß die Religion die Menschenkenntnis und Theorie des Schönen benutzt, um die Größe, die Majestät Gottes deutlicher, rührender, lebhafter, nachdrücklicher vorzustel-

²¹ ROBERT HAASS, *Die geistige Haltung*, s. 43.

len, um die Empfindungen über dieselbe in den Gemütern der Menschen zu erheben und den großen Endzweck der Allmacht, die Verherrlichung des Namens Gottes, zu fördern“. V případě práv se omezil jen na vylíčení účelnosti praktické filozofie. V případě mravů zase výrazně upřednostnil přínos krásných věd. Vyslovil přesvědčení, že filozofie spojená s opravdovým vkusem pro krásu, dobro a dokonalost je s to tříbit mravy – vlastní účel zákonodárství. „Sie wissen es,“ naléhal, „daß, wer für die Schönheit der Natur fühlbar ist, bei dem Reiz der Tugend nicht unempfindlich bleiben kann. Sie wissen es, daß, indem das Studium des Schönen unsern Charakter geschmeidiger, unsern Umgang leutseliger, unser Gefühl feiner und richtiger, unsere Arbeiten angenehmer, unsern Vortrag einleuchtender macht, [...] daß dieses Studium Flor und Aufnahme verdiene.“ Posláním univerzity, uzavírá Haan, je vychovávat studenty s všestrannými výtečnými znalostmi, vkusem pro krásu a dokonalost a srdcem naplněným božím majestátem. Podaří-li se výchova takových užitečných občanů, pak učitelé splnili své božské a vědecké poslání.

Ferdinand Franz Wallraf (1748-1824),²² gymnaziální profesor, katolický kněz, lékař a proslulý sběratel, byl jmenován profesorem přírodopisu a estetiky²³ na kolínské univerzitě v rámci reformy prováděných radou svobodného říšského města.²⁴ V rozsáhlém úvodu (s. 145-149) nástupní přednášky *Ueber Naturgeschichte und Aesthetik*,²⁵ pronesené

²² O Wallrafovi kromě hesel v biografických slovnících v čele s *Allgemeine deutsche Biographie* (XL, Neudruck Berlin 1971, s. 764-766) stov. WILHELM SMETS – FERDINAND FRANZ WALLRAF, *Ein biographisch-panegyrischer Versuch*, Köln 1825; HERMANN KEUSSEN, *Ferdinand Franz Wallraf, der letzte gewählte Rektor der alten Universität Köln*, in: *Festschrift zur Erinnerung an die Gründung der alten Universität Köln im Jahre 1388*, Köln, s. 316-328; GUNTHER QUARG, *F. F. Wallraf (1748-1824) und die Naturgeschichte an der alten Kölner Universität*, in: *Naturwissenschaften und Naturwissenschaftler in Köln zwischen der alten und der neuen Universität (1798-1919)*, (Hrsg.) MARTIN SCHWARZBACH, Köln 1985, s. 1-19; JOACHIM DEETERS, „Der Weg aus der Sklaverei zur Aufklärung“ am Beispiel Ferdinand Franz Wallrafs, in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 54, 1990, s. 142-163.

²³ Tato Wallrafova stolice patřila k filozofické fakultě, již dříve držel stolicí botaniky na medicíně.

²⁴ O kolínské univerzitě v osmnáctém století stov. ROBERT HAASS, *Die geistige Haltung*, s. 17-32. ERICH MEUTHEN, *Kölner Universitätsgeschichte, I: Die alte Universität*, Köln 1988, s. 317-453.

²⁵ Wallrafova přednáška zůstala v rukopise, vydal ji JOSEPH HANSEN (Hrsg.), *Quellen zur Geschichte*, s. 145-156. Dosud ji komentovali: EDWIN LANGE, *Ferdinand Franz Wallraf und die rheinische Aufklärung: Wallrafs Entwicklung, Tätigkeit und*

14. listopadu 1786, se zamyslel nad vývojem vědy. Ten podle jeho soudu vede ruka nejvyšší moudrosti se stejnou pravidelností jako krevní oběh. Ve starověku věda kvetla v Řecku a Římě, zatímco Germáni byli líčeni jako barbaři. Dnes německá věda vystoupila z antického stínu. To platí i pro starobylou kolínskou univerzitu, na jejíž stolice byli povoláni noví profesori včetně přednášejícího. Početné shromáždění, které mu naslouchá, dokládá duchovní vzestup Kolína a povzbuzuje k pokračování v započaté činnosti. Wallraf zoufal, že oba obory, které má přednášet, studoval pouze na zdejší *alma mater* a dále je rozvíjel již jen soukromým studiem. Vyslovil naději, že zatímco on pro nepříznivé okolnosti prameny krásy přírody a umění jen ochutnává („kosten“), potomci je již budou pít plnými doušky. Vzestup Kolína z dvě stě let trvajícího úpadku přirovnal k rannímu probuzení člověka. Všechny orgány mu fungují, ale myšlení ještě není uvedeno do patřičného pohybu. Obdobně většina Kolíňanů zatím nevyužila svobodu, která se před nimi otevřela. Je tomu tak i se svobodou ve vědách a uměních. I zde jeho rodiště postrádá osvícené osobnosti, které by byli s to rázně čelit hlubokému úpadku. K opatřením, jak tomuto neblahému stavu odpomoci, řadil vznik své stolice přírodopisu a vzdělání vkusu. Dokud se studium přírody a vkusu nestane součástí výchovy budoucích občanů a prvořadou státní záležitostí („Nationalangelegenheit“), hlásal, nebude možné vyvrátit výhrady ani nejpoddajnějších kritiků osočujících rýnskou metropoli ze zaostalosti. Toto přesvědčení předurčilo téma přednášky. Wallraf v ní hodlal osvětlit jednak „den Umfang, die Annehmlichkeiten und den Einfluß der Naturgeschichte in die Wohlfahrt und Aufhellung“, jednak „die Notwendigkeit der Bildung des Geschmacks in einem freien Volke, seinen Einfluß in Sittlichkeit und in das gesellschaftliche Leben“.

Nejprve obrátil pozornost k přírodopisu (s. 149-156). Označil ho za činnost nejpřiměřeněji odpovídající potřebám člověka, za jeden ze stupňů na cestě k stvořiteli a věčné blaženosti. Přírodopis není ani hračka zahalečů, ani záležitost hlav neschopných větší učenosti. Nabyt mnoha

Bedeutung bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Dissertation Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn 1949, s. 188-202; HERMANN KEUSSEN, *Ferdinand Franz Wallraf*, s. 319-320; GUNTHER QUARG, *F. F. Wallraf (1748-1824)*, s. 10-11; ERICH MEUTHEN, *Kölner Universitätsgeschichte*, s. 451-452; BIANCA THIERHOFF, *Ferdinand Franz Wallraf (1748-1824). Eine Gemäldesammlung für Köln*, Köln 1997, s. 26; JOACHIM DEETERS, „*Der Weg aus der Sklaverei zur Aufklärung*“, s. 155. Všichni vesměs zdůraznili důležitost, kterou Wallraf přikládal přírodopisu a praktičnosti výuky včetně návrhu na založení nového univerzitního institutu. Podrobněji viz níže.

forem od pátrání po stopách zaniklé minulosti přes hledání nerostů ukrytých v hloubi země, poznávání květin a zvířat v bezprostředním okolí, nebezpečné cesty po dalekých mořích až po třídění nabytých poznatků do soustavných klasifikací v klidu studoven. Wallraf neopomněl připomenout, že existují státy, které na podporu přírodopisu vytvořily četné veřejné spolky napomáhající zlepšení chovu dobytka či včel a zdárnějšímu pěstování obilí. Zdůraznil praktickou důležitost přírodopisných znalostí nejen pro rolníky, ale i řemeslníky a obchodníky. Nepřehlédl rozmach odborných přírodovědných společností a akademií. Vyložil důležitost přírodopisu pro všechny vyšší vědy: medicínu, práva a teologii. Vyjmenoval významné přírodovědce z řad protestantských a katolických teologů. Vypíchl, že jak soukromníci, tak hlavy států i církve jej považují za důležitý. V době, kdy se přírodopis založený na matematice a chemii stal prvním stupněm filozofie, nemůže podle jeho soudu nikdo uspokojivě absolvovat vyšší vědy bez jeho znalosti. V závěru stěžejního tématu se vrátil k rodnému Kolínu. Představil ho s velkým zápallem jako město, které díky příhodné poloze vytváří pro rozvoj přírodopisu mimořádně příznivé podmínky. Tuto tezi doložil výsledky dřívějších badatelů a vyzval k založení nového univerzitního ústavu, jehož cílem bude propojit veškeré vědění za účelem zlepšení výroby a obchodu.

Výčet argumentů, kterými Wallraf odůvodňoval důležitost přírodopisu, nijak nevybočuje z obvyklých postupů vysledovatelných v obdobných přírodopisných pojednáních té doby. Liší se od nich jen mimořádným důrazem, který kladl na estetické hledisko jako neopominutelnou součást jak přírody, tak přírodopisu.²⁶ Toto hledisko se táhne jako červená niť celou úvahou. Wallraf například charakterizoval poznání viditelných věcí jako předtuchu věčné blaženosti (německy výrazně estetičtěji „Vorgeschmack einer ewigdauernden Seligkeit“). Tvrdil, že krása spojuje přírodu a umění (s. 146). Poznávání přírody opakovaně srovnal se sledováním divadelní tragédie, ve které postupně odhalujeme účinky a pohnutky vzájemných vztahů a ve které se z katastrof rodí nový život (s. 150-151). Příroda podle Wallrafa vzbuzuje v člověku libost („Vergnügen“), je plná krás nesmírně rozmanitých tvarů rozprostřených ve všech pěti světadílech („diese Schätze von tausendformichten Schön-

²⁶ O argumentech k objasnění užitečnosti přírodopisu a uplatnění estetické terminologie srov. TOMÁŠ HLOBIL, *Postoj pražských přírodovědců ke krásným vědám a estetice ve druhé polovině osmnáctého století*, in: Český časopis historický 106, 2008, s. 288-326.

heiten“, s. 151). Přírodovědce představil jako badatele schopné věrně zobrazit „ihre [tj. přírody] selteneren Schönheiten oder ausgezeichnete Denkmäler sonderbarer Ereignisse“ (s. 151), lékaře jako učence, kteří rozšířili „die Schule des Schönen und Nützlichen in der Natur“, právníky, když jednou zakusili „Lust an den Naturschönheiten“, jako zapálené příznivce přírodopisu, teology jako lidi, kterým studium přírody přináší mimo jiné „ein Vergnügen des ausruhenden Geistes“ (s. 152), četné soukromé osoby jako schopné propojit „die Kenntnis des Schönen in der Haushaltung Gottes mit der Kenntnis des Nützlichen“ (s. 153). V této estetice prosycené argumentací se jeví přirozené, že Wallraf pojal i uměleckou fantazii a její následné teoretické zrcadlo – estetiku – jako entity čerpající z přírodopisu užitek. Vzdělání vkusu považoval za důležité i v plánech budoucího univerzitního ústavu. Vkus v něm hrál důležitou úlohu nejen proto, že si ho žádá zpracování výrobků, ale zejména proto, že šíří vše krásné a užitečné.

Vlastní estetice neboli teorii vzdělávání vkusu, druhému oboru profesury, vyhradil jen poslední dva odstavce přednášky. Navazuje na Sulzera, představil vkus jako dovršení rozumu („Vernunft“) a mravnosti („Sittlichkeit“), jako mohutnost činící mysl citlivou ve věcech zla a dobra jakož i šířící půvab („Anmut“) ve veškerém jednání. Dobrý vkus shledal důležitý nejen pro učence, ale i neučené. Výuka estetiky měla směřovat k praxi a zároveň vést lid k nepohrdání díly umění a vkusu.²⁷ Vyslovil přesvědčení, že ve svobodném státě je takto pojatá estetika záležitostí nejen zákonodárství, ale celého lidu. Je přední část filozofie. Teprve filozofie krásna dovoluje tomuto oboru postihnout nejen pravdu a dobro, ale i krásu, čímž je s to působit na rozum („Verstand“), vůli („Wille“) a srdce („Herz“) (s. 156).

²⁷ O obsahu Wallrafových univerzitních přednášek z estetiky, které se těšily velkému ohlasu a které navštěvovali nejen studenti, ale i kolínští měšťané a navštěvníci, dosud mnoho nevíme. Bianca Thierhoff v souvislosti s jeho sběratelskou vášní pouze poznamenala, že pro Wallrafa jako klasicistu byli hlavními estetickými autoritami Winckelmann a Mengs. Rozbor estetických děl ve Wallrafově knihovně, který provedla Melanie Lang, nijak nepřibližuje jeho estetické názory. Srov. BIANCA THIERHOFF, *Ferdinand Franz Wallraf*, s. 20, 27-28; MELANIE LANG, *Die ästhetischen Schriften*, in: *Zwischen antiquarischer Gelehrsamkeit und Aufklärung. Die Bibliothek des Kölner Universitätsdirektors Ferdinand Franz Wallraf (1748-1824)*, Köln 2006, s. 105-112.

Františkán, posléze světský kněz a nakonec zapálený štrasburský jakobín popravený v Paříži Eulogius Schneider (1756-1794)²⁸ byl jmenován profesorem krásných věd na bonnské univerzitě v rámci reformy doprovázejících povýšení kurfiřtské bonnské akademie na univerzitu.²⁹ Svou nástupní přednášku, pronesenou 23. dubna 1789, nazval *Rede über den gegenwärtigen Zustand, und die Hindernisse der schönen Litteratur im katholischen Deutschland [sic]*.³⁰ Po stručném úvodu, ve kterém zdůraznil osobní nezkušenost s učitelským úřadem a důležitost zvoleného předmětu přednášky,³¹ zahájil výklad hlavního tématu zaznamenáním úspěchů, kterých katolické Německo v posledních dvaceti letech dosáh-

²⁸ O Schneiderovi kromě hesel v biografických slovnících v čele s *Allgemeine deutsche Biographie* (XXXII, Neudruck Berlin 1971, s. 103-108) srov. WALTER GRAB, *Eulogius Schneider. Ein Weltbürger zwischen Mönchszelle und Guillotine*, in: *Demokratisch-revolutionäre Literatur in Deutschland: Jakobinismus*, (Hrsg.) GERT MATTENKLOTT – KLAUS R. SCHARPE, Kronberg 1975, s. 61-138.

²⁹ O bonnské univerzitě a Schneiderově tamějším působení viz ANONYM, *Eulogius Schneiders Leben und Schicksale im Vaterlande*, Frankfurt am Main, Fleischer 1792, s. 38-72; MAX BRAUBACH, *Die erste Bonner Universität und ihre Professoren. Ein Beitrag zur rheinischen Geistesgeschichte im Zeitalter der Aufklärung*, Bonn 1947, s. 64-70, 116-126; TÝŽ, *Rheinische Aufklärung. Neue Funde zur Geschichte der ersten Bonner Universität*, in: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein, insbesondere das alte Erzbistum Köln 1950/1951*, Heft 149/150, s. 74-180, 85-120, 1952, Heft 151/152, s. 257-346, 334-336; TÝŽ, *Die erste Bonner Hochschule. Maxische Akademie und kurfürstliche Universität 1774/77 bis 1798*, Bonn 1966, s. 61-63, 73-78, 204-225, 301-303, 311-314; ROBERT HAASS, *Die geistige Haltung*, s. 32-38.

³⁰ Schneider přednášku vydal ve sbírce *Gedichte* (Frankfurt, Andrea 1790, s. 275-328) „theils aus der Absicht, gewisse Ideen auch dort in Umlauf zu bringen, wohin akademische Gelegenheitsschriften selten gelangen können; theils aus dem Wunsche, meinen Lesern noch etwas mehr zu geben, als ich versprochen habe“ (*Vorrede*, s. xiv). Přetištěno in: JOSEPH HANSEN (Hrsg.), *Quellen zur Geschichte*, s. 346-361. Citováno dle tohoto vydání. Schneiderova nástupní přednáška dosud nebyla soustavně rozebrána. Okrajově ji komentoval Braubach ve všech třech dílech uvedených v předchozí poznámce. Zaměřil se zejména na její vznik, Schneidera na jejím základě představil jako průkopníka nových idejí, který se pokusil osvobodit katolické písemnictví z pout scholastiky a mnišské morálky.

³¹ Schneider nabídl kurátorovi bonnské univerzity Franzi Wilhelmu von Spiegel zum Diesenberg na výběr čtyři témata nástupní přednášky: „a) Von der Verbindung der Mathematik mit den schönen Wissenschaften, b) Von dem Zustande der schönen Literatur im katholischen Deutschland, c) Über die alten Redner und die heutigen Prediger, d) De luxu aevi nostri literario.“ Spiegel zvolil druhé. Současně s nástupní přednáškou Schneider sepsal i latinsky psaný program, ve kterém pojednal o důležitosti krásných věd pro vyšší práva a teologii. Srov. MAX BRAUBACH, *Rheinische Aufklärung*, s. 95-96; TÝŽ, *Die erste Bonner Hochschule*, s. 301.

lo v teologii, filozofii, právech, medicíně a diplomacii (s. 349-351). Vyslovil přesvědčení, že vědě („ernsthafte Gelehrsamkeit“) se po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 podařilo úspěšně vybědnout z předchozího úpadku, naproti tomu v krásných vědách (tj. poezii, duchovním řečnictví, historii, překladech ze starých i nových jazyků včetně jejich teorií) katolíci za protestanty nadále zaostávají. Velkých postav je v těchto oborech mnoho. Navíc většina katolických univerzit, posteskl si, postrádá stolice krásných věd a učitele, jako je Bonaventura Andres ve Würzburgu, Philipp Gäng v Salzburgu či Michael Engel a Conrad Ladrona v Mainzu. Proto se v přednášce rozhodl důkladně prozkoumat důvody, proč se krásným vědám v katolickém Německu nedaří (s. 351-352).

Schneider nejprve ironizujícím způsobem zpochybnil tradiční klimatologické argumenty. Porýní shledal natolik úrodnou, krásnou a německou historií utvářenou krajinou, že přírodními faktory nelze méněcennost zdejších literárních výkonů v porovnání s těmi, jež vznikají na březích Labe a Sprévy, odůvodnit. Není-li vinna příroda, je třeba hledat důvody v duchovní oblasti. Schneider se nejdříve zabíral vztahem literatury a katolické církve. Nebrání rozvoji kultury a krásných věd, kladl ožehavou otázku, samo římskokatolické náboženství? Četné příklady vrcholných básnických děl vzniklých v Itálii a Francii takový závěr vyvracejí, aniž opravňují tvrdit, že jedině a pouze katolické náboženství podporuje dobrý vkus. Pouze dokládají, že toto náboženství vkus „nicht verderbe, daß sie die Kultur der schönen Wissenschaften nicht hemme, daß es im Schoße des Katholizismus ebenso wie in jeder anderen Kirche möglich sei, ein schöner Geist zu werden“. Schneider posléze označil katolicismus dokonce za náboženství, které je pro rozvoj umění vhodnější než jiná, spirituálnější, obracející se k vyšším duševním silám, neboť nabízí smyslům a obrazotvornosti – rozhodujícím umělcovým mohutnostem – více látky. Jestliže křesťanským legendám vděčíme za vznik četných děl krásných umění („schöne Künste“), lze totéž očekávat i v krásných vědách („schöne Wissenschaften“), poněvadž i básnické fantazii, jak dokládá Tassovým *Osvobozeným Jeruzalémem*, otevírají široké prostory (s. 354-355).

Žalostný stav katolických krásných věd je třeba připsat k tíži nikoli katolicismu, nýbrž nevhodnému systému výuky mládeže. Vzdělání na nižších stupních, v latinských školách a gymnáziích, zůstává stále ve vleku předsudků „jezuitského barbarství“.³² Výuka založená na mecha-

³² Srov. EULOGIUS SCHNEIDER, *Gedichte*, Frankfurt, Andreä 1790, s. x.

nickém učení latině otupuje vrozený cit žáků pro krásu („Gefühl des Schönen“). Navíc představitelé řádů spravujících školy jsou vesměs lidé bez vkusu. „Solange aber die Gymnasien nicht mit Männern von Geschmack besetzt sind,“ hřímá, „werden wir vergeblich auf die Verbreitung der schönen Wissenschaften in unserem katholischen Vaterlande hoffen.“ Neboť mravní a vědecký vkus se utváří mezi dvanáctým a osmnáctým rokem věku, později ho již tříbit nelze, zůstává hrubý; podaří-li se ho v tomto raném věku zjemnit, v budoucnu se nezkazí (s. 355-357).

Druhý důvod přetrvávajícího úpadku katolické literatury Schneider spatřoval v mnišské morálce („Mönchsmoral“). Aby objasnil, co tímto termínem myslí, srovnal nejprve krásná umění a krásné vědy. Obojí má stejný účel (tj. „die Einbildungskraft und das Gefühl durch die möglichst beste, sinnliche Darstellung zu ergötzen“), ale rozdílný rozsah („Umfang“). Výtvarník je s to znázorňovat jen předměty ležící vně lidské duše, niterné stavy zachycuje výhradně v podobě vnějších projevů, účinků. Naproti tomu básník a řečník pronikají do nejzazších záhybů srdce, znázorňují nejtajnější duševní pocity („Empfindungen“), pohnutí a vášně. Mocné vášně Schneider považoval za vůbec nejbohatší literární látku. Z nich vynikají láska a ctižádost. Pokud jsou umlčeny, utichnou rozhodující pohnutky k rozvoji krásných věd. Kasuistická morálka přitom tyto dva nejsilnější podněty múz znevažuje, ba potlačuje jako dědičný hřích. Činí z lásky výhradně zvířecí pud, aniž seznamuje s jejími ušlechtilými plody,³³ ponižuje ctižádost, místo aby ji rozvinula v nesobecký patriotismus. „Eine Moral, welche die Gefühle der Liebe und der Ehre glatthin als lasterhaft verdammt,“ uzavírá druhý argument, „benimmt dem Dichter die Gegenstände, die er besingen soll, und zernichtet die mächtigsten Ursachen der Begeisterung. Sie gehört zu den stärksten Hindernissen der schönen Literatur“ (s. 357-358). Poslední, třetí důvod viděl v malé společenské podpoře krásných věd. Absolvování vyšších věd zaručuje úřad, znalost krásných nikoli. Ba hůř, estetické znalosti, vkusný německý styl jsou často v duchu pokračujícího jezuitského barbarství považovány za doklad nositelovy neschopnosti pronikavě myslet. Krásný duch („schöner Geist“) bývá ztotožňován s povrchností, smyslovostí, dokonce heterodoxií. Znalost krásných věd se tak zejména v duchovenstvu často stává překážkou obživy (s. 358).

Tři důvody úpadku Schneider doplnil trojicí opatření, jak neblahý stav napravit. Ve školách je třeba kultivovat cit pro krásu přírody, poté

³³ Srov. tamtéž, s. x-xi.

už bude snadné vybrušovat styl. Neboť „wer gut empfindet, der weiß sich auch gut auszudrücken“. Dětskou přirozenost nesmí rušit falešná morálka. Zejména učitelé náboženství musí lidské pudy vždy vykládat ze špatné i dobré stránky, naučit žáky vášně mírnit a směřovat k ušlechtilým cílům. Trvale jim předkládat ctnostné a velké vzory. Konečně je třeba obsazovat uvolněná místa „mit Männern von Gefühl und Geschmack“, a docílit tak toho, aby čisté a zdobné vyjadřování nebylo chápáno jako zločin (s. 359-360).

V závěru přednášky vzdal krátce hold zřizovateli stolice, kolínskému arcibiskupovi kurfiřtu Maxi Franzovi. Obrátil pozornost ke studentům, od kterých vlast vzhledem k vydatné podpoře očekává vzestup krásných věd. Doufá, že jim vdechne „entusiasmus pro krásu“ a že společně brzy dokáží, že Apollón sídlí i v Porýní. Nejde přitom přednostně o to vstoupit do svatyně nesmrtelných básníků a řečníků, ale osvojit si zemský jazyk, naučit se přirozeně vyjadřovat myšlenky, tříbit vkus a zjemnit mravy. Tomuto účelu podřídí následující přednášky. Spojí v nich teoretické zásady estetiky s praktickým procvičováním. Pozornost bude věnovat zdrojům krásy, kriticky zhodnotí nejlepší řecké, římské a německé spisy, které se studenti posléze budou snažit napodobit.³⁴ Touto cestou, jak doufá, se doberou libostí („Vergnügungen“), „welche zwischen den reinen Freuden des Himmels und den rohen Ergötzungen der tierischen Welt das Mittel halten und eben deswegen unserer Natur vorzüglich angemessen sind“ (s. 361).³⁵

*

Již v úvodu jsem poznamenal, že speciální studie o nástupních přednáškách profesorů krásných věd a estetiky dosud neexistují, přesto nezůstaly zcela přehlíženy. Zvláště se jimi zabíral Klaus Weimar. Zkoumal je prvotně nikoli jako řečnický žánr či součást dějin estetiky, nýbrž jako důležitou etapu v procesu vzniku německé literární vědy. Zájem vyply-

³⁴ Schneider nejprve hodlal k estetickým přednáškám využít, jak zjistil Braubach, rozšířenou učebnici braunschweigského profesora Johanna Joachima Eschenburga *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (1783), brzy ji ale nahradil vlastním textem *Die ersten Grundsätze der schönen Künste überhaupt, und der schönen Schreibart insbesondere* (Bonn, Abshoven 1790). Srov. MAX BRAUBACH, *Rheinische Aufklärung*, s. 95.

³⁵ Srov. EULOGIUS SCHNEIDER, *Die ersten Grundsätze der schönen Künste überhaupt, und der schönen Schreibart insbesondere*, Bonn, Abshoven 1790, s. 1.

nul především z pramenné nouze, z faktu, že profesori krásných věd (estetiky) příliš nepublikovali, takže nástupní přednášky často zůstaly jedinými relevantními texty, pomocí kterých mohl vznik německé literární vědy rekonstruovat. Z právě rozebraných přednášek věnoval pozornost Seibtovi; Haana, Wallrafa, Schneidera a Meißnera pouze zaznamenal; o Werthesovi se nezmínil. Jejich nahlížení na krásné vědy nazval shrnujícím způsobem gellertovským, tj. založeným na neohumanistickém přesvědčení, že četba klasických textů trvale utváří člověka, činí ho čestnějším, spravedlivějším, mravnějším.³⁶ Z tohoto důvodu začaly být podle jeho názoru profesury krásných věd, resp. estetiky přednostně spojovány s etikou („Moral“), nikoli již rétorikou či logikou. Takto pojaté krásné vědy (estetika) zaznamenaly v sedmdesátých a osmdesátých letech rozmach zejména v katolických zemích. V nich byly v rámci rozsáhlých univerzitních reforem zřizovány na rozdíl od protestantských osobitě ordinariáty a extraordinariáty. Zřizovatelé katolických univerzit chápali krásné vědy (estetiku) jako „Instrumentaldisziplin zur Zivilisierung der Sinnlichkeit und zur Habitualisierung der Tugend“.³⁷ Jejich výuku současně spojovali s výukou německého jazyka, který postupně nahrazoval dosud převládající latinu. Hlavní účel krásných věd, končí Weimar, se mění kolem roku 1800, kdy ctnost střídá humanita. Ani tato změna podle jeho soudu nezvrátila zásadní, gellertovský ráz krásných věd (estetiky) jako oboru, jehož účel přednostně tkví v rozvíjení lidské přirozenosti, důstojnosti, nikoli ve zprostředkování konkrétní kompetence důležité pro výkon určitého povolání.³⁸

³⁶ Zaniklý *terminus technicus* krásné vědy („schöne Wissenschaften“) důkladně zkoumal Ulrich Ricken a Werner Strube. Ricken poukázal na složitý vývoj francouzských termínů *belles-lettres*, *littérature* a *science* v 17. a 18. století. Vyzdvihl, že dobové německé ekvivalenty – *schöne Wissenschaften*, (*schöne*) *Literatur* a *Wissenschaft* – se s nimi zcela nekryly. To platí i pro termín *Literatur*, který nahradil dříve používané sousloví *schöne Wissenschaften*, čímž se od sebe v němčině na rozdíl od francouzštiny věda a literatura značně vzdálily. Strube ozřejmil nejasná pravidla, podle kterých byl německý výraz krásné vědy v 17. až 19. století používán, a důkladně popsal jeho obsahové proměny. Srov. ULRICH RICKEN, *Le Champ Lexical „Science – Littérature“ en Français et en Allemand*, in: *Dix-huitième siècle* 10, 1978, s. 33-43; WERNER STRUBE, *Die Geschichte des Begriffs „Schöne Wissenschaften“*, in: *Archiv für Begriffsgeschichte* 33, 1990, s. 136-216; Týž, heslo *Wissenschaften, schöne*, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, (Hrsg.) JOACHIM RITTER – KARLFRIED GRÜNDER – GOTTFRIED GABRIEL, XII, Basel 2005, s. 954-958.

³⁷ KLAUS WEIMAR, *Geschichte*, s. 91.

³⁸ Tamtéž, s. 88-100.

Shrnutý obsah pěti nástupních přednášek (výjimkou je Meißner) potvrzuje správnost Weimarových závěrů. Jejich důkladnější četba, zaměřená na zkoumání krásných věd (estetiky) jako samostatné disciplíny přesto vybízí k precizaci. O přínosu krásných věd (estetiky) pro mravnost se sice zmiňují všechny přednášky, činí tak ale v různé míře a různým způsobem. Seibt tomuto tématu vyhradil důležité místo až v nástinu obsahu budoucího kolegia krásných věd, nikoli ve vlastní přednášce. Werthes se k mravnosti výslovně nevyjadřoval, do svého konceptu ušlechtilého entuziasmu a citu pro krásno ale zahrnul i lidské jednání („Handlung“), čímž krásné vědy a morálku vzájemně spojil. Haan stručně konstatoval užitečnost krásných věd pro utváření lidského charakteru, hlavní pozornost ale věnoval nutnosti ukotvit mravnost v katolické víře. Wallraf sice upozornil na důležitost vlivu krásných věd pro mravnost, podrobněji se touto otázkou ale nezaobíral. Schneider věnoval problematice krásných věd a morálky největší pozornost. Činil tak ale zcela odlišným způsobem než jeho protějšci. Volal po přijetí nové morálky založené na nepotlačování vášní, která měla nahradit stávající morálku „mnišskou“, jako nezbytném základu pozvednutí německé katolické literatury.

Jazykový argument, přesněji dva argumenty (přínos německy vyučovaného předmětu a potřebnost rozvíjet německé jazykové dovednosti posluchačů), se již ve všech přednáškách nenacházejí. Zcela chybí u Wallrafa.³⁹ Ve zbývajících lze nalézt vždy alespoň jeden. Seibt vyzdvihl osvojení řečnických dovedností jako vrcholný užitek krásných věd, jehož plody jsou upotřebitelné nejen ve vědě, ale i praktickém životě. Werthes hodlal v přednáškách postihnout mechanismus antického vyjadřování, ideální způsob, jak oslovit člověka v celé přirozenosti, jeho smysly i rozum. Zároveň charakterizoval krásné vědy jako obory poutavě znázorňující („darstellen“) pravdu a dobro. Haan hned v úvodu ospravedlnil, že celá výuka bude probíhat německy, okrajově se zmínil

³⁹ Absence tohoto tématu v přednášce neznamená, že by Wallraf výuku v němčině a němčiny nepovažoval za důležitou. Již v roce 1774 vyzdvihl důležitost mateřštiny v plánu na reformu kolínských studií, který vypracoval pro městskou radu. Skutečnost, že proniknutí němčiny na kolínskou univerzitu bylo spjata s Wallrafem, potvrzuje rovněž vznik prvního německy psaného seznamu přednášek, který byl vydán v roce jeho jmenování profesorem estetiky. Okolnosti svědčí o tom, že Wallraf se o jazykovém tématu pouze nezmínil, nikoli že ho nepovažoval za důležité. O kolínských seznamech přednášek srov. GUNTER QUARG, *200 Jahre Kölner Vorlesungsverzeichnisse. Ausstellung der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln*, Köln 1984. O reformním plánu srov. *Zwischen antiquarischer Gelehrsamkeit*, s. 43.

o přínosu krásných věd pro znázornování („Darstellung“). Pro Schneidera bylo jazykové téma klíčové, věnoval mu největší pozornost ze všech. Činil tak ale opět osobitě. Soustředěně kritizoval latinskou výuku, vyzýval k výuce v mateřštině jako nejvhodnějšímu způsobu, jak přirozeně vyjadřovat city a myšlenky. Právě přirozené vyjadřování, jaké dovoluje pouze mateřština, považoval za nezbytnou podmínku pro pozvednutí německé katolické literatury.

Souhrn obsahu pěti nástupních přednášek dále ukazuje, že předchozí dva Weimarem vyzdvížené postupy legitimizace krásných věd (estetiky) nebyly jediné. Odhlédneme-li od pozurohodného, ale ojedinělého Schneiderova pokusu legitimizovat jejich výuku čistě literárním přínosem, vytanou zejména argumenty antropologické a politické. Seibt představil krásné vědy jako obory jsoucí v souladu s lidskou přirozeností, neboť dovolují vyjádřit pravdu poutavým způsobem odpovídajícím povaze lidské duše, čímž se pro všechny ostatní vědy stávají trvalým vzorem. Obdobně Werthes a Schneider chápali krásu, jejich základní atribut, jako entitu celistvě postihující rozpolcenou lidskou přirozenost, snoubící smyslovost a rozum, resp. pozemskou živočišnost a nebeskou duchovnost. Ve Werthesově a Wallrafově přednášce jsou krásné vědy dokonce představeny jako obory naplňující, ba stvrzující lidskou svobodu, ve Schneiderově jako vzdorující (jezuitskému) despotismu. Nejdále tuto argumentaci rozvinul Werthes, když pojal krásné vědy jako prostředek k rozvíjení humanity⁴⁰ a entuziasmus, nikoli původ, jak tento iluminát výslovně zdůraznil, jako vlastnost rozhodující o velikosti člověka.

Kromě politicko-antropologické argumentace, kterou lze považovat za doplnění předchozí argumentace etické, se v přednáškách opakovaně objevuje i rozsáhlá legitimizace krásných věd pomocí kognitivních argumentů. Nejdále v tomto směru zašel Seibt, který podrobně rozebral přínos krásných věd pro tři základní poznávací mohutnosti: rozum, obrazotvornost a paměť.⁴¹ O přínosu krásných věd pro rozvoj duševních

⁴⁰ V této souvislosti je třeba opravit Weimarův závěr, že humanita začala být představována jako účel univerzitní estetiky až na přelomu století. Werthes ji takto chápal již v polovině osmdesátých let. SROV. KLAUS WEIMAR, *Geschichte*, s. 100. O humanitě z estetického hlediska viz ROMAN GLEISSNER, *Die Entstehung der ästhetischen Humanitätsidee in Deutschland*, Stuttgart 1988.

⁴¹ Seibtovo pojetí tří základních poznávacích mohutností navazovalo na tradici započatou Francísem Baconem. Podrobněji srov. TOMÁŠ HLOBIL, *Obhajoby krásných věd na univerzitách v Praze, Halle a Lipsku (K. H. Seibt, G. F. Meier, Ch. F. Gellert, J. Ch. Gottsched)*, in: *Estetika* 42, 2006, s. 210-243.

schopností se zmínili i Haan a Werthes. S kognitivním aspektem souvisí i snaha začlenit krásné vědy do filozofie, ať již jako její důležitou část (Werthes), či dokonce završení v podobě filozofie krásna (Wallraf). Souvisí s ním i úsilí ukázat jejich užitečnost pro vyšší fakultní vědy (teologii, práva a medicínu), téma rozvíjené Seibtem, Haanem, Schneiderem⁴² a částečně Wallrafem.⁴³ Toto různorodé úsilí obhájit krásné vědy (estetiku) jako plnohodnotný a všestranně užitečný obor,⁴⁴ který si právem zaslouží zřízení osobité profesury, vrcholí shrnující výzvou hlásající, že studium krásných věd (Werthes) či kultivace vkusu (Wallraf) jsou důležitou, ba neopominutelnou státní záležitostí („Nationalangelegenheit“).

Naším předmětem není zkoumat důvody rozdílnosti názorů vyslovených v jednotlivých nástupních přednáškách. Je zjevné, že samotná povaha tohoto řečnického žánru nutila přednášející brát ohled na konkrétní situaci, nejen společenskou, politickou a konfesní v jednotlivých zemích a na jednotlivých univerzitách, ale i osobní spjatou s předchozí profesí přednášejícího či druhým předmětem jeho profesury. Stávající rozbor, ukazující, že těžiště nástupních přednášek tkvělo v objasnění

⁴² Schneider věnoval přínosu krásných věd pro práva a teologii latinsky psaný program, který doplnil nástupní přednášku. Viz výše, poznámka 31.

⁴³ Wallraf založil schopnost přírody zaujmout představitele vyšších věd na jejich krásách.

⁴⁴ Obecně lze říci, že se všichni profesori snažili v nástupních přednáškách krásné vědy (estetiku) alespoň formálně představit jako tzv. „Brotstudien“, tedy obory, které se studovaly za účelem výkonu určitého povolání, tj. vyšší fakultní vědy, teologii, práva a medicínu. V této souvislosti je třeba vyzdvihnout, že označení „Brotstudien“ bylo v rakouské monarchii, jak dokládá *Briefwechsel* Augusta Ludwiga Schlözera, chápáno jinak než v severoněmecké jazykové oblasti. Na severu bylo toto označení chápáno víceméně jako nadávka („Scheltwort“). Srov. např. nástupní přednášku Friedricha Schillera pronesenou na univerzitě v Jeně v roce 1789, ve které se důsledně rozlišuje mezi „Brotgelehrter“ a „philosophischer Kopf“ neboli „Geist“. První studie kvůli obstarání mzdy, naproti tomu druhý zcela svobodně pro duchovní požitek. V Rakousku byly „Brotstudien“ naopak chápány pozitivně jako „Ehrenwort“. Všechny obory, které se vyučovaly na vyšších fakultách, se proto snažily stát přesvědčit, že i jim označení „Brotstudien“ náleží. Srov. ANONYM, *BücherInquisition in Prag*, [August Ludwig Schlözers] *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts*, 6. Theil, Heft XXXII, 1780, s. 51-68, 66; FRIEDRICH SCHILLER, *Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? Eine akademische Antrittsrede*, in: *Tyž, Werke und Briefe in zwölf Bänden*, VI: *Historische Schriften und Erzählungen*, (Hrsg.) OTTO DANN, Frankfurt am Main 2000, s. 411-431.

univerzitní a společenské užitečnosti přířknutých oborů,⁴⁵ je pro postižení osobitosti Meißnerova pražského vystoupení dostačující. Zřetelně ukazuje, že Meißner do nástupní přednášky nezabudoval ani jedno z obvyklých témat.⁴⁶ V přednášce není patrná ani stopa po snaze legitimizovat estetiku, vysvětlit její předmět, účel a užitečnost. Bez přehánění lze říci, že pražský ordinarius estetiky a klasické literatury nevěnoval oborům, které měl vyučovat, sebemenší pozornost. Nenastínil v ní dokonce ani obsah budoucí výuky a výrazněji se nedotkl ani žádných zásadních dobových oborových otázek. Jeho mlčení o estetice (na rozdíl od klasické literatury stále nového, zdaleka ne samozřejmého oboru), které vytanulo na pozadí přednášek jeho univerzitních protějšků, zaráží a vybízí hledat důvody tohoto navýsost neobvyklého postupu.

O konkrétních pohnutkách nic nevíme. Na základě obsahu přednášky a životních okolností však lze sestavit dvě hypotézy, které se vzájemně nevylučují a mohou se doplňovat. Přednáška, porovnávající spisovatelskou a učitelskou činnost, je osobně profesního rázu, byť se jí autor snažil vstřípnit obecnější rozměr. Zvážíme-li nepříznivé okolnosti Meißnerova povolání do Prahy, jeví se toto nejtitřící zaměření, odhlížející od konfesních, politických či filozofických názorů nanejvýš taktické. Vždyť Meißner na pražské katolické univerzitě působil jako první protestant od třicetileté války, byl cizinec, přišel ze Saska, jeho příchod inicioval prezident vídeňské studijní dvorské komise Gottfried van Swieten, nikoli vesměs protivídeňsky laděné české stavy. Za takových okolností se jeví diplomatické pojmout nástupní přednášku co možná nejvíc neutrálně, neútočně. Vysvětlení Meißnerova mlčení o estetice ale může být i prostší. Josef II. saského literáta původně jmenoval profesorem filozofie. Dosavadní profesor krásných věd a morálky Seibt, který měl pokračovat jako profesor estetiky a klasické literatury, však těsně před jeho příchodem císaře požádal, aby mohl svou stolicí vyměnit za Meißnerovu.⁴⁷ Jo-

⁴⁵ Srov. další nástupní přednášky z různých oborů, námátkou Antona Strnadta (*Inauguralrede vom Nutzen der Sternkunde*, Prag – Wien, Schönfeld 1783), Rudolpha Eickemeyera (*Uiber Nutzen des mathematischen Studiums*, Mainz, Rochus 1784) či Friedricha Schillera (*Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? Eine akademische Antrittsrede*, 1789, viz výše pozn. 44).

⁴⁶ To platí i pro jazykový argument. Meißner sice promluvil o rétorických dovednostech, ale nikoli z hlediska studentů, nýbrž výlučně svého, když porovnal spisovatelský a učitelský způsob zacházení s jazykem.

⁴⁷ Národní archiv, České gubernium publicum, 1784-1785, karton 995, sign. G.VI.1-17.

sef II. oba zúčastněné vyzval, aby se vzájemně dohodli, neboť již jednou rozhodl a rozhodnutí nehodlal měnit. O vlastním jednání nic nevíme. Z následné výměny, kterou Meißner přijal značně nelibě,⁴⁸ lze pouze soudit, že nebyl Seibtovi, vlivnému univerzitnímu hodnostáři, mj. direktorovi filozofických studií, tedy svému budoucímu nadřízenému, s to vzdorovat. Právě náhlá změna profesury mohla vést k tomu, že Meißner již nestihl připravit tradiční přednášku, jež by objasnila povahu a užitečnost oborů, které měl učit, a proto se omezil na osobně laděné vyznání. Ať tomu bylo jakkoli, většina Pražanů přijala přednášku s uspokojením. Výjimkou byli přírodovědci, stoupenci Ignaze von Borna, kteří svou nelibost vyjádřili v anonymním Hermannově hanopisu. Využili právě skutečnosti, že se Meißner v přednášce představil jako literát, nikoli skuteč-

⁴⁸ Srov. dopis adresovaný van Swietenovi z 9. října 1785. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 9717, fol. 570, přetištěno in: FERDINAND MENČÍK, *Meißners Briefe an Freiherrn van Swieten und einige Freunde*, in: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen XLIV, 1906, s. 235-253, 237-239: „Äußerst angenehm war es mir zugleich zu ersehen, daß Ewr. Excellenz wegen meiner Bestimmung bei Dero ersterm Plane, bei eigentlicher Philosophie nemlich, geblieben. Einige Prager Nachrichten hatten mir Besorgnisse wegen des Tausches der Seibtischen Kanzel erregt. So sehr schöne Wissenschaften mein Lieblings-Fach sind, so wenig hätte ich mich vorjezt eines Lehrfachs zu unterziehn gewagt, wie ich aus dem allerdings vortreflichen Plane des Philosophischen Studiums für k.k. Akademien ersehe, eine auf die gründlichste Philologie verpflanzte Poetik erfordert. Denn bei meiner, wie ich hoffe, nicht ganz flachen Bekanntschaft mit Roms und Griechenlands Schriftstellern, würde ich doch nie ohne eine sehr lange Vorbereitung die Dichter dieses letzten Volks als Lehrer zu erklären erkühnen; und ich Sorge überhaupt, derjenige Dozent, der diese Verbindung und Neuer Kunst mit Glück bewürken, der sich selbst, seinen Zuhörern, und zugleich einem so erleuchteten Schiedsrichter, als Ewr. Excellenz auch in diesem Punkte sind, genügen soll, würde mehrere Jahre hindurch, als jezt Wochen zur Vorbereitung haben kann, über seinen Leitfaden spinnen und auf des Fachs Studium verwenden müssen. Weit zuversichtlicher hoffe ich jezt, auch nach der kleinen Vorübung einiger Monate, in Logik und Moral wenigstens nicht ganz ohne Nuzzen meine Vorlesungen anfangen zu können.“ Důvodem, proč Seibt usiloval o změnu zařazení, mohlo být posílení antických literatur v ordinariátu estetiky. O Seibtovi se tradovalo, že antické jazyky příliš neovládal. Viz aféra, kterou vyvolalo Seibtovo cenzorské povolení vydat latinsky psanou obranu českého jazyka Bohuslava Balbína. Seibtův současník Johann Ferdinand Opiz v této souvislosti poznamenal: „Einige behaupteten sogar, er [tj. Seibt] habe das Manuscript bloss deswegen nicht gelesen: weil es ein lateinisches Werk war, in welcher Sprache er ungerne etwas lese.“ Srov. *Johann Ferdinand Opiz' Autobiographie aus einer Literarischen Chronik von Böhmeim*, (Hrsg.) ERNST KRAUS, Prag 1909, s. 51. Dokumenty vztahující se k povolání Meißnera na pražskou univerzitu shrnul STEFAN HOCK, *Zur Biographie August Gottlieb Meißners*, s. 544-547.

ný vědec, jaké si podle jejich soudu akademická půda žádá, a nebyl s to vyložit předmět a účel vlastních oborů. Nástupní přednáška tak Meißnera hned po příchodu nechtěně vtáhla do dřívějších pražských sporů mezi přírodovědci (borniány) a krasoduchy (seibtíány), sporů, o jejichž existenci s největší pravděpodobností neměl vůbec tušení.⁴⁹

Summary

THE INAUGURAL LECTURE OF AUGUST GOTTLIEB MEISSNER IN COMPARISON WITH THOSE OF K. H. SEIBT, F. A. C. WERTHES, J. J. HAAN, F. F. WALLRAF, AND E. SCHNEIDER

The article compares the inaugural lecture of August Gottlieb Meißner (1753-1807), Professor of Aesthetics and Classical Literature at Prague, and the first Protestant teacher at the Faculty of Arts in Prague since the Thirty Years' War, with the inaugural lectures of professors of aesthetics, or „die Schöne Wissenschaften“, at universities in the Habsburg Monarchy and at Roman Catholic universities in the Rheinland. (Chairs of Aesthetics were not established at the Protestant universities.) The prerequisites for a comparison are particularly good because the inaugural lecture of Meißner's predecessor at Prague, Karl Heinrich Seibt (1730-1806), has survived, as have those of his contemporaries, Professor Friedrich August Clement Werthes (1748-1817) at Pest, Johann Jakob Haan (whose dates of birth and death are unknown) at Trier, Ferdinand Franz Wallraf (1748-1824) at Cologne, and Eulogius Schneider (1756-1794) at Bonn. The aim of the comparison is to examine the conventions according to which professors of the Schöne Wissenschaften and aesthetics wrote their inaugural lectures, and to determine, how Meißner's lecture differed in these thematic conventions. The analyses demonstrate that the focuses of the inaugural lectures consist in clarifying the usefulness of these two taught fields for the university and society. The subsequent comparison with Meißner's lecture reveals that Meißner did not incorporate even one of the usual topics into his lecture; it appears not to bear a trace of any endeavour to legitimize aesthetics,

⁴⁹ Podrobněji o přírodovědné kritice Meißnerovy nástupní přednášky TOMÁŠ HLOBIL, *Postoj pražských přírodovědců*.

to explain what the subject was about, what it aimed to achieve, or how it might be useful. His silence about aesthetics (unlike Classical literature, still a new, far from usual discipline) leads one to search for the reasons behind this highly unusual approach. The article concludes with two hypotheses offered in explanation.